

Eksperitiis

302 SE ja selle muudatusettepanekute poliitilise mõju selgitamiseks

Tartu Ülikooli politoloogia osakond

Riigikogu põhiseaduskomisjon otsustas oma 17.05.04 istungil paluda TÜ politoloogia osakonnalt analüüsi RK valimise seaduse ja sellega seonduvate seaduste muutmise seaduse eelnõu ([302 SE](#)) ja selle muudatusettepanekute 196, 200, 201, 202, 203, 207 ning 208 poliitilise mõju selgitamiseks. Sellele vastavalt analüüsib siin esitatud eksperitiis seaduseelnõus (302 SE I, sõnastus 21.04.04) **ainult allosa „§ 62. Valimistulemuste kindlakstegemine”** ja sellesse puutuvaid muudatusettepanekuid, mis hõlmavad ka ettepanekut 210. Eksperitiisis osalesid Allan Sikk, Rein Taagepera ja Rein Toomla.

KOKKUVÕTE

302 SE katsub lihtsustada valimistulemuste selgitamise korda ja anda „kodaniku häälele suuremat kaalu”, kõrvaldades kaht senist puudust: 1) Ringkonnad ei saa esindajaid valijaskonna alusel määratud ulatuses, kuna ülemaalsed tasanduskohad kipuvad minema pealinnas kandideerunuile. 2) Ülemaalne jäik nimekiri viib Riigikokku kandidaate, kes oma ringkonnas erakonnakaaslasest vähem hääli said.

TÜ politoloogia osakonna analüüs leiab, et **302 SE** praegusel kujul läheneb lihtsustamise sihile, piirdudes mandaatide jaotamisega ainult ringkonna tasandil, siis aga kannab üleearuselt sinna üle kaks üleriikliku tasandiga seotud keerukust (5 % künnis ja modifitseeritud d'Hondti jagajad). Suurem lihtsustamine on võimalik. Eelnõu läheneb ka „kodaniku häälele suurema kaalu andmise” sihile, siis aga pingutab üle ja kaugeneb sellest taas, kahandades väiksemaile erakonnile antud häälele antud kaalu. Põhjuseks pole mitte kohtade ringkonnas jaotamine kui selline, vaid modifitseeritud d'Hondti jagajate sisse toomine. Eelnõu praegusel kujul tekitaks mandaatide jaotamise ebaproportsionaalsus rahulolematust ja võiks rikkuda EV Põhiseaduse „proportsionaalse põhimõtte” nõuet.

Muudatusettepanek **201** taastab proportsionaalsuse, lisab aga keerukust, tuues sisse Sainte-Laguë jagajad, mida Eestis pole seni tarvitatud. Muudatusettepanek **203** taastab proportsionaalsuse vähim muudatust nõudval teel, lisades praegusele lihtkvoodi alusel jaotamisele suurimad jäägid, mis on maailmas tavalisim viis. Muudatusettepanek **202** lihtsustab ükskõik millist eelnevaist, jättes ära üleriigilise 5% künnise nõude. Ettepanekud **196, 200, 207 ja 210** piirduvad pisimuudatustega praeguse seaduse raames ega katsu lahendada 302 SE poolt sihiks seatud probleeme.

TÜ politoloogia osakonna analüüs soovib täiendada **302 SE-d muudatusettepanekutega 202 ja 203**. Samas nendime, et tulenevat § 62 sõnastust võib tugevasti lihtsustada, kuna praegusse sõnastusse on üle kandunud eristusi, millel oli mõte ainult kahetasandilise mandaatide jaotamise raamistikus. Seega soovitame

järgmist sõnastust, mis ei muuda milleski ettepanekutega 202 ja 203 täiendatud 302 SE sisu.

Soovitatud sõnastus

§ 62. Valimistulemuste kindlakstegemine

(1) Iga valimisringkonna kohta arvutatakse lihtkvoot, mis saadakse valimisringkonnas antud kehtivate häälte arvu jagamisel selle ringkonna mandaatide arvuga.¹

(2) Sama erakonna ringkonnanimikirjas olevad kandidaadid reastatakse vastavalt igauhele antud häälte arvule. Kui vähemalt kahele kandidaadile on antud võrdne arv hääli, siis reastatakse ettepoole kandidaat, kes paiknes nimekirjas eespool. Kandidaatide hääled liidetakse ja summa jagatakse lihtkvoodiga. See on nimekirja jagatis.²

(3) Iga nimekiri saab esiteks jagatise täisarvu osa mandaate. See täisarv lahutatakse tema jagatisest, nii et jääk on väiksem kui üks. Esimene üle jäänud mandaat antakse suurima jäägiga nimekirjale. Kui on üle jäänud rohkem, siis teine üle jäänud mandaat antakse teisele suurima jäägiga nimekirjale. Menetlust korratakse, kuni kõik mandaadid on jaotatud. Kui vähemalt kahel nimekirjal on võrdne jääk ja mandaate ei piisa, saab mandaadi erakond, kelle kandidaadid olid varem registreeritud.

(4) Nimekirja poolt saadud mandaadid lähevad häälearvu reastuses eespool olevaile kandidaatidele.

(5) [praeguse eelnõu (7)]

(6) [praeguse eelnõu (8)]

(7) [praeguse eelnõu (10)]

(8) [praeguse eelnõu (11)]

ANALÜÜSI LÄHTEALUSED

Vajadus. Iga muudatus destabiliseerib mingil määral. Reegleid, mis esinduskohti häälte alusel jaotavad, on soovitatav muuta ainult siis, kui esineb üldiselt tunnustatud spetsiifilisi ebakohti. Ekspertis leiab, et vajadus muudatuseks on olemas. Praegusel valimisreeglil on esiteks kaks puudust, mis riivavad rahva õiglustunnet. 1) Ringkonnad ei saa esindajaid valijaskonna alusel määratud ulatuses, kuna ülemaalsed tasanduskohad kipuvad minema pealinnas kandideerunuile. 2) Ülemaaline jäik nimekiri viib Riigikokku kandidaate, kes oma ringkonnas erakonnakaaslasest vähem hääli said. Eelnõu seletuskiri võtab selle kokku „kodaniku häälele suurema kaalu andmise” nime all. Praeguse valimisreegli puuduseks on ka üleliigne keerukus (mandaatide jaotamine kahel tasandil), mis kahandab kodanike usaldust. Eelnõu seletuskiri nendib, et eelnõu „lihtsustab oluliselt valimistulemuste selgitamise korda”.

Kui reegleid muudetakse saavutamaks neid sihte, siis on ühiskonna stabiilsuse huvides soovitatav silmas pidada järgmisi universaalseid lähtealuseid.

---

¹ Sama mis praegu 302 SE-s.

² Lõigud 2, 3 ja 4 võtavad kokku praeguse 302 SE + 202 +203 lõikude 2-6 tegeliku tulemuse. Praeguse eelnõu (9) vajadus langeb ära koos ülemaalse künnisega.

1. **Minimaalsus.** Reegleid on soovitatav muuta ainult nii palju, kui on vaja kõrvaldamaks spetsiifilisi ebakohti. Ulatuslikumad muudatused riskivad tuua sisse uusi etteaimamatuid ebakohti.
2. **Lihtsus.** On soovitatav reegleid muuta võimalikult lihtsustamise suunas. Keerulised reeglid võivad kahandada rahva usaldust.
3. **Rakendatavus.** On soovitatav vältida tupikseisude ja anomaaliate teket.
4. **Konservatiivsus.** On soovitatav, et reeglite muudatus ei muudaks märgatavalt lähiajalisi poliitilisi jõusuhteid.³
5. **Vastuvõetavus.** Eelnõu vastuvõtmisel parlamendis on soovitatav sihtida suuremale toetusele kui legaalselt nõutud miinimum. Kui kõik arvestatavad poliitilised jõud muudatustega lepivad, kahaneb sagedaste uute muudatuste oht tulevikus.
6. **Põhiseaduslikkus.** On soovitatav, et muudatused ei tooks põhiseaduslikke küsitavusi. EV põhiseadus ütleb, et Riigikogu liikmed valitakse „proportsionaalsuse põhimõtte alusel”. **Kindlasti ei tähenda see „nii proportsionaalne kui vähegi võimalik”, sest sel puhul saanuks seda just nii ka sõnastada.** Kuna praegusi reegleid pole vaidlustatud, siis on neis sisalduv ebaproportsionaalsuse määr ilmselt talutav. Küll aga võib põhiseadus piirata võimalusi muuta reegleid seniseist märgatavalt vähem proportsionaalseks.⁴

³ Valimisreeglid mõjutavad mitte ainult kohtade jaotust samade häälte alusel (nn. Duverger' mehaaniline efekt) vaid **pikapeale ka häälte jaotust erakondade vahel** (nn. Duverger' psühholoogiline efekt), kuna nii erakonnad kui ka valijad kohandavad oma strateegia reeglitele. Näiteks on Eestis praegused reeglid välja surunud 3-4 % toetusega erakondi, kellele reeglid kohti ei anna, soosinud aga 6-8% toetusega erakondi, kellele reeglid annavad täisesindatuse.

⁴ Enamus valimisreeglis spetsialiseeruvaid politolooge on arvatavasti nõus, et proportsionaalsena liigitamine võib muutuda küsitavaks, kui kohtade arv ringkonnas on alla 5, **või** kui künnis ületab 5 %, **või** kui kohtade jagamise algoritm on väikeste erakondade vastu rangem kui rangeim laialt tarvitatud algoritm, d'Hondt'i jagajad (1, 2, 3, 4, 5, ...). Eesti praegune „modifitseeritud d'Hondt” (jagajad 1, 1,87, 2,69, 3,48, 4,26, ...) on tavalisest d'Hondtist rangem, kuid seda leevendab kohtade suur arv ülemaailses jaotamises. On Riigikohtu otsustada, kui küsimus peaks tõstatuma, kas Põhiseaduse sõnastus hõlmab kõiki mitte enamuspõhimõttele rajanevaid reegleid (kaasa arvatud poolproportsionaalsed), või välistab poolproportsionaalsed.

Eraldusvöönd proportsionaalsete ja poolproportsionaalsete reeglite vahel on politoloogias küllaltki selge reeglite tasandil. Tulemuste tasandil oleneb mõndagi antud maa kultuurist ja ajaloost. Kõige laiemas mõttes eristatakse *enamuse* ja *proportsionaalsuse* põhimõttel olevaid valimisreegleid. Enamuspõhimõttel saab häältearvult suurim erakond kõik ringkonnas saadaval olevad esinduskohad. Proportsionaalsel põhimõttel jaotatakse kohad vastavalt mingile algoritmile, milliseid on maailmas tarvitusel mitmeid. Reeglid, mis tarvitavad ühemandaadiringkondi, loetakse enamusereeglite hulka. Selle liigitamise alusel kalduvad „proportsionaalsuse põhimõtte” poole ka näiteks 2 mandaadiga ringkonnad, kus rakendatakse mingit proportsionaalset algoritmi, ehkki proportsionaalsus saab olla üpris ebatäiuslik. Seetõttu eristatakse ka veel *poolproportsionaalseid* reegleid, kus ringkonna piiratud kohtade arv või algoritmi laad või muud kitsendused takistavad ulatuslikku proportsionaalsust. Kuhu tõmmatakse politoloogilises praktikas joon (või õigemini umbkaudne eraldusvöönd) „proportsionaalse” ja „poolproportsionaalse” vahel?

Arend Lijphart'i üldtunnustatud *Electoral Systems and Party Systems* (1994) loeb poolproportsionaalseks Jaapani toonase „Üksiku mitteülekantava hääle”, kus keskeltläbi oli 4 kohta ringkonnas, küll aga loeb proportsionaalseks Iiri „Üksiku ülekantava hääle”, kus on kah keskmiselt 4 kohta ringkonnas, kuid algoritm annab proportsionaalsema tulemuse. Kreeka ringkonnad on tihti olnud märksa suuremad, ent poolproportsionaalseks teeb süsteemi kõrge künnis (17%). Sama eristust kordab Lijphart uuemas raamatus *Patterns of Democracy* (1999, lk. 145), kus ta mõeldab hälvet proportsionaalsusest (lk. 162) tarvitades laialdaselt aktsepteeritud Gallagheri näitajat. Kõigil stabiilseil enamusedemokraatiail on keskmine näitaja üle 9 %, Kreekal on 8 ning Jaapanil 5%, proportsionaalseiks loetud süsteemidel aga on alla 5 %, välja arvatud Hispaania (8%). Tuleb rõhutada, et üksikvalimistel

7. **Sihi saavutamine.** Siin tuleb ka küsida, kas uued soovimatud kõrvaltulemused on välditud.

Nende mõõdupuude alusel annab ülevaate järgmine tabel, mis on allpool lahti kirjutatud. (Ettepanekud 196, 200, 207 ja 210 pole tabelis, kuna nad piirduvad pisimuudatustega praeguse seaduse raames ega katsu lahendada 302 SE poolt sihiks seatud probleeme.)

	Eelnõu 302 SE	Ettepanek 201	Ettepanek 203	Ettepanek 203+202
Minimaalsus	Muudab liigselt	Muudab liigselt	Minimaalne	Minimaalne
Lihtsus	Keerulisem kui vaja	Lihtsam	Veelgi lihtsam	Kõige lihtsam
Rakendatavus	Vajab täpsustusi	Rakendatavam	Rakendatavam	Kõige rakendatavam
Konservatiivsus	Muudab jõusuhteid	Säilitab jõusuhted	Säilitab jõusuhted	Säilitab jõusuhted
Vastuvõetavus	Tekitab vastuseisu	Rahuldav	Rahuldav	Rahuldav
Põhiseaduslikkus	On küsitavusi	Rahuldav	Rahuldav	Täielik
Sihi saavutamine	Pingutab üle	Osaline	Ulatuslik	Täielik

HINNANG 302 SE POLIITILISE MÕJU KOHTA

Minimaalsus. Kuna praeguse seaduse kitsaskohad on seotud ülemaaliste kompensatsioonimandaatidega, siis on nende kõrvaldamine põhjendatud. Ringkonnas oleks seda võimaldav minimaalseim muudatus langetada praegust mandaadi saamise nõuet (75% lihtkvoodist) nõudele, et mandaate jagataks suurimate jääkide alusel nii kaua, kui neid jätkub. Maailmapraktikas tähendab see „lihtkvoodi ja suurimate jääkide” reegel, et mandaadi saab tihti ka 50 protsendiga lihtkvoodist. Eelnõu läheb sellest minimaalsest muudatusest kaugemale, kui ta asendab praeguse lihtkvoodi meetodi uue jagajate meetodiga. § 62.1. - 62.3. säilunud lihtkvoodi mainimine on jagajate meetodi puhul kosmeetiline ülearus. Hakates kohe jagama kohti tavaliste d’Hondti jagajatega, saaks täpselt sama tulemuse, sest d’Hondt kindlustab koha kõigile erakondadele, kes lihtkvoodi täis saavad. § 62.5.-s ette nähtud modifitseeritud d’Hondti jagajad võivad küll erandjuhtudel jätta lihtkvoodi saaja ilma kohata, mis omakorda näitab, et on mindud minimaalsest muudatusest veelgi kaugemale, kui seda teeksid tavalised d’Hondti jagajad.

võib näitaja laialt kõikuda ja uute valimisreeglite puhul on ta alguses tavalisest kõrgem. Eestis oli hälbe näitaja alguses (1992) umbes 7,4% ja 2003 langes 3,5 %-le.

Andrew Reynolds’i ja Ben Reilly *International IDEA Handbook of Electoral System Design* (1997) on arvatavasti tegelike poliitikute poolt enim tarvitatud käsiraamat. Ka siin liigitatakse poolproportsionaalseks „Üksik mitteülekantav hääl”, aga ka süsteemid, kus ühe- ja mitmemandaadiringkonnad toimivad rööbiti ja eraldi.

Lihtsus. Ülemaalse tasandi kõrvaldamisega lihtsustab eelnõu valimisreeglit. Samas kannab ta ülealuselt edasi ringkondadesse kaks ülemaalse jaotamise kaassätet, mis säilitavad või koguni lisavad keerukust: ülemaalse 5 % künnis ja modifitseeritud d'Hondti jagajad.

1) **Künnise ülealus.** Ringkonna magnituud (M , kohtade arv) seab ise sisse lauge künnise, mida umbkaudselt väljendab valem $K=75\%/(M+1)$. See tähendab, et ülemaalse 101 koha jaotamise puhul annaks keskmiselt proportsionaalne jaotamisreegel ka $75/102=0,74\%$ -ga häälest umbes 50-50 võimaluse kohta saada, aga 5 % seaduslik künnis lõikab väikesed erakonnad ära. Kui aga kohad jaotatakse üleni praeguses 12 ringkonnas (läbilõikes 8,4 kohta ringkonnas), siis on umbes 50-50 väljavaade ringkonnas kohta saada alles siis, kui on $75/9,4=7,0\%$ häälest – mis on juba ise kõrgem kui 5 %. Tõsi, täielikult ühte ringkonda koondunud erakonnal on umbes 50-50 väljavaade kohta saada ka $7,0/12=0,66$ protsendiga ülemaalistest häälest. Siin peab aga silmas pidama, et küpseis demokraatias, kus rakendatakse ülemaalist künnist, tehakse enamasti just erand regionaalparteidele (nii on see näiteks Saksamaal, Taanis ja Uus-Meremaal) – künnis on mõeldud üle maa laiali pillutatud pisiparteide kärpimiseks.

2) **Modifitseeritud d'Hondti jagajad** (§ 62.5.) on keerulisemad kui praegune ringkonnas tarvitav meetod, või ka selle avardamine suurimate jääkidega. Kui tahetakse vältida võimalust, et see reegel erandjuhtudel keeldub andmast kohta lihtkvoodi täis saanud erakonnale, siis peab ka veel säilitama enamusjuhtudel ülealused kvoodinõuded (§ 62.1-62.3). Maailmas on Eesti modifitseeritud d'Hondti jagajad ainulaadne keerukus, mille kehtivusala laiendamine käib vastu lihtsuse soovitusel.

Rakendatavus ja anomaaliad. Kas eelnõu võib tuua olukorra, kus kõiki kohti polegi võimalik jaotada? On mõeldav (kuigi äärmiselt vähe tõenäoline), et ükski erakond ei ületa 5 % künnist, ja eelnõu ei ütle, mida sel puhul teha. Teiseks on võimalik, et erakonnad ei sea üles kohtade täitmiseks vajalikku hulka kandidaate. Kui kohalik erakond võidab ringkonnas hulga kohti, ent kaotab need, kuna ei ületa üleriiklikku 5% künnist, siis pole ehk teistel erakondadel küllalt kandidaate kohtade täitmiseks. Selle tõenäosus on ülimalt väike, kuid seadus peab ka selliste puhkudel lahendust ette nägema. Mõlemad mõeldavad tupikud on seotud üleriikliku 5% künnisega.⁵ Selliste vähetõenäoliste tupikute kõrval sisaldab eelnõu nelja reaalse võimaluse, mis võivad tunduda anomaaliana.

1) **Kõrge ülemaalse hääleaarv ilma mandaate saamata.** Kui tarvitatakse modifitseeritud d'Hondti jagajaid 12 ringkonnas, siis võib ülihalva hääle jagunemise puhul ka 13 %-ga ülemaalistest häälest kohast ilma jääda.⁶ Maailmas tavalisemate jaotusreeglite puhul (tavaline d'Hondt, Sainte-Laguë, lihtkvoot suurimate jääkidega) on selline võimalus välistatud juba 11% juures.⁷ Nagu näha on anomaalia võimalus

⁵ Muidugi on ka ilma künniseta võimalik, et ei esitata ringkonnas küllalt kandidaate kohtade täitmiseks, nii nagu juhtus Püssi volikogu valimistel 2002. Selleks juhaks peaks seadus täpsustama, mis edasi saab. Kas tulevad uued valimised või jäävad kohad tühjaks? (Leedu parlament pakub näiteid mõlemast.) Sarnane küsimus on, mis juhtub madala valijate arvu puhul. Jagajate meetodi puhul piisab ühest valijast, kes siis terve nimekirja ära valib.

⁶ Loogiline piir on $100\%/(1+M^{0,9})$. Näiteks $M=8$ puhul on see 13,337%. Kui antud erakonnal on 13,30% teise erakonna 86,70 % vastu, siis on teise erakonna jagaja pärast 7. koha saamist $86,70/8^{0,9}=13,34$, nii et väiksem erakond jääb ka 8. kohast ilma. Juba 13,34 %-ga on kaotus täiesti võimatu, aga ka 13,30 %-ga häälest on sellise ebaõnne tõenäosus kaduvväike.

⁷ Loogiline piir on $100\%/(1+M)$. Näiteks $M=8$ puhul on see 11,1111... Kui antud erakonnal on 11,04% ja 8 teisel erakonnal 11,12% (kokku 100%), siis jääb ta napilt ilma. Samuti Juba 11,12%-ga on

alati olemas, kuigi ta on kõrge häälteprotsendi puhul vähetõenäoline. Modifitseeritud d'Hondt võimendab riski. Tallinna KOV valimised 2002 näitasid, et ringkonna tasandile viidud modifitseeritud d'Hondt võib tõesti 6,8 % häälest kogunud erakonna ühegi mandaadita jätta.

2) **Kõrge häältearv ringkonnas ilma mandaate saamata.** Kui säilib ülemaaline künnis, siis tuleb üsna tõenäoliselt ette olukordi, kus erakond teenib välja mandaadi ringkonnas, kaotab selle aga, kuna ei ületa ülemaalist künnist. See käiks vastu „kodaniku häälele suurema kaalu andmise” sihile eelnõu seletuses, kuna sisuliselt ei määra sellisel juhul ringkonna esindatust mitte oma ringkonnas antud hääled, vaid sekkuvad ka teistes ringkondades antud või mitte antud hääled. Demokraatiaga rahulolu seisukohalt oleks see ohtlik. Teisalt võib künnise säilitamine ka panna ratsionaalseid valijaid oma hääli raiskama erakonnale, kel selles ringkonnas pole väljavaadet mandaate võita, kindlustamaks üleriigilise künnise ületamist ja sellega mandaatide saamist mujal. See omakorda moonutaks valimisolukordi ringkondades.

3) **Väheste isiklike häältega valituks saamine.** See on võimalik isegi null häälega, kui ülipopulaarse kandidaadi nimekirjakaaslane ühtki isiklikku häält ei saa, nii nagu tegelikult ka juhtus Imavere valla volikogu valimisel 1993. Ühelt poolt selline kandidaat just nagu ei esindaks mitte kedagi. Teiselt poolt esindab ta siiski mitu mandaati välja teeninud nimekirja, kuigi jäi täiesti oma häälemagnetist kaaslase varju. Oleks ebaõiglane see mandaat erakonnalt ära võtta. Senise valimisseaduse isikliku 0,1 lihtkvoodi nõue ringkonnas ja 0,05 lihtkvoodi nõue kompensatsioonimandaatide saamisel ei tekitanud tupikut seni, kui samas üleriiklikus nimekirjas leidis rohkem hääli saanuid. Kui aga kõik mandaadid jaotatakse ringkonnas, võib märksa hõlpsamalt tekkida tupik, kui tõkestada väheste isiklike häältega valituks saamist. Seepärast on soovitatav mitte esitada isiklike häälte minimaalnõuet.

4) **Rohkemate ülemaaliste häältega vähem ülemaalisi kohti.** Kõigi mandaatide jaotamine ringkondades loob uue olukorra kandidaatide paigutamisel ringkondadesse. Praegu on erakonnal kasu häälest ka neis ringkondades, kus ta ühtegi mandaati ei saa, sest need hääled lähevad arvesse kompensatsioonimandaatide jaoks. Kui kõik mandaadid jaotatakse ringkondades, siis ei saa erakond mingit kasu nendest häälest, mis ringkonnas kohta välja ei teeni. Tulemusena on võimalik, et üks erakond saab ülemaaliselt rohkem hääli aga vähem mandaate kui teine erakond, kel on vähem hääli, kuid need on soodsamalt paigutatud. See võimalus on olemas ükskõik millise kohtade jaotamise valemi puhul, kui kohad jaotatakse üleni ringkondades, ja seda aktsepteeritakse demokraatlikus maailmas, kuna see ei tööta ühegi erakonna vastu paljude valimiste keskmisena. Pikapeale õpivad erakonnad kandidaate ja ressursse paigutama nii, et seda anomaaliat ei tuleks.

Konservatiivsus. Eelnõu muudaks praegust poliitiliste jõudude suhet suuremate erakondade kasuks ja väiksemate kahjuks. Vaatame, **millist kohtade jaotust toonuks tegelikud häältearvud 1992-2003, kui kehtinuks eelnõus esitatud reegel.** (See on natuke eksitav lähtepunkt, sest reeglite muutmine muudab ka hääletesuhteid, kuid alustame sellega.) Täielikud tabelid on antud lisas, aga ülevaade on järgmine.

---

kaotus täiesti võimatu, aga ka 11,0 %-ga häälest on sellise ebaõnne tõenäosus kaduvväike. Kui võistlevaid erakondi on vähem kui kohti, siis langeb võimatuse piir kiiresti Sainte-Laguë ning lihtkvoodi ja suurimate jääkide puhul, jääb aga samaks d'Hondti puhul. Näiteks 11,04% ja teisel erakonnal 88,96% jätaks väiksema erakonna kohast ilma.

	1992	1995	1999	2003
Tegelik → eelnõus esitatud reegli alusel:				
Suurimal erakonnal kohti	29→33	41→49	28→31	28→32
Väikseimal üle 5% erakonnal kohti	8→6	5→3 ⁸	6→4	6→1
Hälve proportsionaalsusest (Gh %)	7,4→9,5	7,4→12,6	4,6→7,0	3,5→8,2
Kui suure häältearvuga erakonnad saanuks uue reegluga kohti juurde?	Üle ... 9,7%	14,2%	15,2%	17,7%

Niisiis muutnuks eelnõu poliitilisi jõusuhteid selgesti suurte erakondade kasuks. Kui kehtinuks eelnõus esitatud reegel ja hääled jäänuks samaks, siis suurim erakond saanuks läbilõikes juurde 4,7 kohta ja enim kaotav erakond kaotaks 2,7 kohta. Hälve ideaalselt proportsionaalsest esindatusest (Gallagheri näitaja)⁹ tõusnuks läbilõikes 5,7 %-lt 9,3 %-le (selle juurde naaseme põhiseaduslikkuse lõigus). Nihke põhjuseks on poolproportsionaalsete modifitseeritud d'Hondti jagajate kasutamine palju väiksemais ringkondades kui praegune üleriiklik 101-kohaline ringkond. Tegelikult mõjutavad valimisreeglid **ka häälte jaotust erakondade vahel** (vt. allmärke 3). Selle reegli kehtimise puhul oleksid väiksed erakonnad pikapeale loobunud aktiivsest kampaaniast neis ringkondades, kus nad korduvalt mandaati ei saanud, ja valijad oleksid suundunud suuremate erakondade poole, tõstes nende häältearvu ja seega mandaatide arvu veelgi.

Vastuvõetavus. Märgatavale osale poliitilisest avalikkusest ei ole eelnõu praegusel kujul vastuvõetav. Vastuseisu on toonud peamiselt see, et eelnõu muudaks praegust poliitiliste jõudude suhet suuremate erakondade kasuks ja väiksemate kahjuks. Kuna ekspertiisi on küsitud eelnõu „poliitilise mõju” kohta laiemalt kui ainult kitsas tehnilises mõttes, siis peame nentima, et juba eelnõu esitaminegi on teravdanud vastuseisu Riigikogus. Esitatud parandusettepanekute hulk ning mitmete absurdne laad viitab kavatsetavale viivituslahingule. On näha, et praegusel kujul suudaks eelnõu Riigikogus läbi minna ainult napi enamusega, ja selline läbisurumine omakorda teravdaks vastasseisu.

Põhiseaduslikkus. Võib laias laastus väita (vt. allmärkus 4), et stabiilseid proportsionaalsüsteeme iseloomustab keskmiselt alla 5-protsendine Gallagheri hälve proportsionaalsusest. Poolproportsionaalseis süsteemides on see tüüpiliselt 5 ja 10 % vahel ning majoritaarseil süsteemidel üle 10 %. Pärast esialgseid kõrgemaid hälbeid on Eesti alates 1999 olnud proportsionaalsüsteemide vööndis. Eelnõus esitatud reegel seevastu hoidnuks tulemusi pidevalt poolproportsionaalses vööndis, mis on ka arusaadav, sest tavalisest d'Hondtist teadlikult vähem proportsionaalseks modifitseeritud variant on oma iseloomult poolproportsionaalne. Eelnõu seaduseks saamise puhul on seetõttu tõenäoline, et mõni erakond seda vaidlustab ja Riigikohus peab otsustama, kas poolproportsionaalsed reeglid seisavad „proportsionaalsuse põhimõtte alusel”, nii nagu EV Põhiseadus nõuab.

Ka üleriikliku 5 % künnise säilitamine puhtalt ringkondades jaotamise raamistikus võib tõlgendamisel sattuda vastuollu põhiseadusega. Senises valimisseaduses piiras künnis üleriiklikku killustumist. Praeguses eelnõus jääb ta

⁸ Parempoolsetel 5→4. Natuke suurema häältearvuga Mõõdukad langenuks koguni 6 kohalt 3-le!

⁹ Gallagheri hälbe näitaja on 0 täieliku proportsionaalsuse puhul. Ta on 100%, kui üks erakond saab kõik hääled ja teine erakond kõik kohad.

ainsaks funktsiooniks piirkondlike parteide esindatuse vältimine Riigikogus, aga põhiseaduse kohaselt on erakondade moodustamine vaba.

Kolmas võimalik põhiseaduslikkuse küsimus kerkib ringkondade erinevast suurusest, mis 2003 ulatus 6 kohast 12-ni. Eelmainitud umbkaudne valem $K=75\%/(M+1)$ ütleb, et 50-50 väljavaade kohta saada on 12 koha puhul juba umbes 6% juures, 6 koha puhul aga alles umbes 11% juures.¹⁰ Selline ebaühtlus kerkib ringkonnas jaotamisega alati, kui ei suuda nende magnituude ühtlustada, kuid poolproportsionaalse modifitseeritud d'Hondti tarvitamine võimendab probleemi.¹¹

Sihi saavutamine. Eelnõu läheneb seletuskirjas esitatud esimesele sihile („kodaniku häälele suurema kaalu andmise”), siis aga käänab vindi üle ja kaugeneb sellest taas, kahandades väiksemaile erakonnile antud häälele antud kaalu. Keskeltläbi pidi 1992-2003 väikseim kohti võitev erakond kulutama koha saamiseks 1,7 korda nii palju hääli kui suurim erakond. Eelnõus esitatud reegli alusel aga pidanuks väikseim kohti võitev erakond kulutama koha saamiseks hoopis 4,4 korda nii palju hääli kui suurim erakond.¹² Põhjuseks pole mitte kohtade ringkonnas jaotamine kui selline, vaid modifitseeritud d'Hondti jagajate sisse toomine. Igatahes ei saa tulemust lugeda „kodaniku häälele suurema kaalu andmiseks”, kuigi eelnõu tõesti kahandab pealinna ülesindatust ja kahandab isiklikult ebapopulaarsete kandidaatide jõudmist Riigikokku.

Eelnõu läheneb ka seletuskirjas esitatud teisele sihile (valimistulemuste selgitamise korra lihtsustamine), viies kogu mandaatide jaotamise ringkonna tasandile, siis aga kannab sinna ülearuselt üle kaks üleriikliku tasandiga seotud keerukust (5 % künnis ja modifitseeritud d'Hondti jagajad). Seega jääb lihtsustamine poolele tee seisma.

HINNANG 302 SE MUUDATUSETTEPANEKUTE POLIITILISE MÕJU KOHTA

Ettepanek 196 muudab järjestust kompensatsioonimandaatide jaotamise nimekirjades: enne valimisi paika pandud järjestus on asendatud järjestusega pärast valimisi, võttes aluseks kandidaatide häälteprotsendi oma ringkonnas.

Minimaalsus. Muudatus on minimaalne.

Lihtsus. Muudetud reegel pole praegusest keerukam – aga ka mitte lihtsam.

Rakendatavus. Muudetud reegel ei tooks uusi probleeme, võrreldes praegusega.

---

¹⁰ Kui modifitseeritud d'Hondt kehtinuks juuni 2004 Europarlamendi valimistel, kus Eestil oligi 6 kohta, oleks Isamaaliit (10,5 %-ga häältest) kohast ilma jäänud ja Sotsiaaldemokraadid saanud 36,8 %-ga häältest tervelt 4 kohta, s.t. 67 % kohtadest.

¹¹ Allmärkmeis 6 ja 7 mainitud loogilised piirid, kust ülespoole tingimata koha saab, on modifitseeritud d'Hondtiga $M=6$ jaoks 16,6% ja $M=12$ jaoks 9,7%, lihtkvoodi ning suurimate jääkidega aga vastavalt 14,3 ja 7,7%. Üleriiklikud kompensatsioonimandaadid väldivad seda ebaühtlust, viivad aga väikesest ringkonnast märksa suurema osa mandaate välja üleriiklikku potti kui suurest.

¹² Suurim erakond sai tegelikult 1992-2003 iga 1 protsendiga häältest läbilõikes 1,21 % kohtadest. Eelnõus esitatud reegluga saanuks ta 1,39 %. Väikseim kohti saav erakond sai tegelikult 1992-2003 iga protsendiga häältest läbilõikes 0.81 % kohtadest. Eelnõus esitatud reegluga saanuks ta ainult 0,42 %.

Konservatiivsus. Muudetud reegel praeguse asemel poleks mandaatide jaotust erakondade vahel 1992-2003 üldsegi muutnud. Küll aga oleksid erakondade esindajad Riigikogus olnud erinevad piiratud ulatuses.

Vastuvõetavus. Need, kes peavad vajalikuks reegli lihtsustamist, peaksid seda ettepanekut liiga piiratuks.

Põhiseaduslikkus. Ei kergita uusi küsimusi, võrreldes praegusega.

Sihi saavutamine. Kahandab pealinna üleesindatust. Vältib samas ringkonnas madalama hääletarvuga kandidaadi minekut Riigikokku. Ei katsugi valimissüsteemi lihtsustada.

Ettepanek 200 asendab kompensatsioonimandaatide jaotamisel modifitseeritud d'Hondti jagajad Sainte-Laguë jagajatega.

Minimaalsus. On minimaalne.

Lihtsus. Toob sisse veel ühe uue jaotamisreegli, mida seni Eestis pole tarvitatud, kuigi asendab veelgi keerulisemat reeglit.

Rakendatavus. Ei tooks uusi probleeme.

Konservatiivsus. Muudetud reegel praeguse asemel oleks 1992-2003 kandnud 2-4 kohta üle suuremailt väiksemaile erakondadele.

Vastuvõetavus. Need, kes peavad vajalikuks reegli lihtsustamist, peaksid seda ettepanekut liiga piiratuks. Suurtel erakondadel pole põhjust toetada.

Põhiseaduslikkus. Ei kergita uusi küsimusi.

Sihi saavutamine. Saavutab senisest veelgi proportsionaalsema esindatuse. Ei lahenda eelmainitud esindatuse ja keerukuse probleeme.

Ettepanek 201 muudab 302 SE tekstis ainult § 62 lõiku 5, asendades modifitseeritud d'Hondti jagajad Sainte-Laguë jagajatega.

Minimaalsus. Sama mis 302 SE puhul, ainult et toob sisse veel ühe uue jaotamisreegli, mida seni Eestis pole tarvitatud.

Lihtsus. Sama mis 302 SE puhul, ainult et Sainte-Laguë on lihtsam ja maailmas rohkem tarvitatud kui modifitseeritud d'Hondt.

Rakendatavus. Samad probleemid 5 % künnisega mis 302 SE-l. Natuke mahendatud on võimalus saada kõrge ülemaaline hääletarv ilma mandaate saamata.

Konservatiivsus. On küllaltki konservatiivne. Vaatame jälle, millist kohtade jaotust toonuks tegelikud hääletarvud 1992-2003, kui kehtinuks ettepanekus esitatud reegel.:

	1992	1995	1999	2003
Tegelik → eelnõus esitatud reegli alusel:				
Suurimal erakonnal kohti	29→30	41→40	28→29	28→27
Väikseimal üle 5% erakonnal kohti	8→5	5→4	6→6	6→6
Hälve proportsionaalsusest (Gh %)	7,4→8,2	7,4→7,3	4,6→4,8	3,5→2,7

Selle muudatusega eelnõu poleks esimesel pilgul muutnud märgatavalt poliitilisi jõusuhteid. Kui kehtinuks muudatuses esitatud reegel, siis suurim erakond oleks läbilõikes saanud sama arvu kohti, ja väikseim üle 5% hääli saanud erakond kaotanuks 1 koha keskmiste erakondade kasuks. Hälve ideaalselt proportsionaalsest esindatusest (Gallagheri näitaja) jäänuks läbilõikes samaks mis tegelikkuses (5,7%).

Tegelikult siiski mõju nii konservatiivne polnuks, sest valimisreeglid mõjutavad **ka häälte jaotust erakondade vahel** (vt. allmärke 3). Sainte-Laguë reegli kehtimise puhul oleksid väiksed erakonnad pikapeale loobunud aktiivsest kampaaniast neis ringkondades, kus nad korduvalt mandaati ei saanud, ja valijad oleksid suundunud suuremate erakondade poole, tõstes nende häältearvu ja seega mandaatide arvu – kuigi märksa vähemal määral kui 302 SE puhul.

Vastuvõetavus. Konservatiivsuse poolest ilmselt laiemalt vastuvõetav kui 302 SE.

Põhiseaduslikkus. On enamvähem sama proportsionaalne kui praegune reegel. Üleriikliku 5 % künnise säilitamine võib tekitada samu küsimusi mis 302 SE. Sama kehtib ringkondade erineva suuruse puhul, kuid vähemas ulatuses kui modifitseeritud d'Hondtiga.

Sihi saavutamine. Saavutab enamuse eelnõu seletuskirjas esitatud sihtidest, viies kogu mandaatide jaotamise ringkonna tasandile, kahandades pealinna üleesindatust ja vältides isiklikult ebapopulaarsete kandidaatide jõudmist Riigikokku. Säilitab ülearuselt ühe üleriikliku tasandiga seotud keerukuse (5 % künnis) ja toob sisse ühe uue jaotamisreegli, mida seni Eestis pole tarvitatud. Seega jääb lihtsustamine poolele tee seisma.

Ettepanek 202 muudab 302 SE tekstis ainult § 62 lõiku 3, kõrvaldades üleriikliku 5 % künnise nõude. Ta on kohaldatav nii 302 SE-le kui ka muudatusettepanekuile 201 ja 203. **Sellepärast vaatleme seda ettepanekut alles pärast ettepanekut 203.**

Ettepanek 203 muudab 302 SE tekstis ainult § 62 lõiku 5, asendades modifitseeritud d'Hondti jagajad lihtkvoodi ja suurimate jääkidega.

Minimaalsus. Toob sisse väiksema muudatuse kui 302 SE või 201, asendades ainult praeguse kolmveerand-lihtkvoodi nõude suurimate jääkidega, mis praktikas vastab umbes poolele lihtkvoodile.

Lihtsus. Lihtsam kui 302 SE või 201. Suuremaist jääkidest lihtsamat viisi pole teada, kui kõik mandaadid tahetakse jagada ringkonnas proportsionaalsuse alusel.

Rakendatavus. Samad probleemid 5 % künnisega mis 302 SE-l ja lisaks veel uus: kui künnis mitmed erakonnad ära lõikab, kes muidu ringkonnas kohti saanuks, siis võib juhtuda, et neid ei saa ka teistele erakondadele üle kanda. (See juhtunuks Tartumaa ringkonnas 1992.) Natuke mahendatud on võimalus saada kõrge ülemaaline häältearv ilma mandaate saamata.

Konservatiivsus. On küllaltki konservatiivne. Vaatame jälle, millist kohtade jaotust toonuks tegelikud häältearvud 1992-2003, kui kehtinuks ettepanekus esitatud reegel.

	1992	1995	1999	2003
Tegelik → eelnõus esitatud reegli alusel:				
Suurimal erakonnal kohti	29→25	41→36	28→27	28→27
Väikseimal üle 5% erakonnal kohti	8→8	5→5	6→7	6→10
Hälve proportsionaalsusest (Gh %)	7,4→6,5	7,4→5,8	4,6→3,9	3,5→3,2

Selle muudatusega eelnõu toonuks tulemused ideaalselt proportsionaalsele esindatusele lähemale – Gallagheri näitaja langenuks keskel läbi 5,7 %-lt 4,8 %-le.

Sellega muutnuks ta esmapilgul poliitilisi jõusuhteid väiksemate erakondade kasuks. Kui kehtinuks muudatuses esitatud reegel ja samad hääled, siis suurim erakond saanuks läbilõikes ligi 3 kohta vähem ja väikseim üle 5% häältega erakond saanuks 1 koha juurde. Tegelik mõju olnuks siiski konservatiivsem (vt. allmärke 3). Ka suurimate jääkide reegli kehtimise puhul oleksid mõned väiksed erakonnad pikapeale loobunud aktiivsest kampaaniast mõnedes ringkondades, kus nad korduvalt mandaati ei saanud, ja valijad oleksid seal suundunud suuremate erakondade poole, tõstes nende häältearvu ja seega mandaatide arvu – kuigi märksa vähemal määral kui 302 SE või isegi Sainte-Laguë puhul. Seega võinuks võimusuhted jääda üsna samaks kui praegu.

Vastuvõetavus. Konservatiivsuse poolest ilmselt laiemalt vastuvõetav kui 302 SE.

Põhiseaduslikkus. On sama proportsionaalne kui praegune reegel, või ehk natuke proportsionaalsemgi. Üleriikliku 5 % künnise säilitamine võib tekitada samu küsimusi mis 302 SE. Sama kehtib ringkondade erineva suuruse puhul, kuid vähemas ulatuses kui modifitseeritud d'Hondtiga.

Sihi saavutamine. Saavutab eelnõu seletuskirjas esitatud esimese sihi, kahandades pealinna ülesindatust ja vältides isiklikult ebapopulaarsete kandidaatide jõudmist Riigikokku, ja ka teise, piirdudes mandaatide jaotamisega ainult ringkonna tasandil. Teeb seda vähima võimaliku muudatusega mandaatide jaotamise viisis.

Ettepanek 202 muudab, nagu juba öeldud, 302 SE tekstis ainult § 62 lõiku 3, kõrvaldades üleriikliku 5 % künnise nõude. Sellega tõstab ta muidugi proportsionaalsust ja kahandab 302 SE hindamisel esile toodud ühe võimaliku põhiseaduslikkuse küsimuse tähtsust. Ettepanek 202 on kohaldatav nii 302 SE-le kui ka muudatusettepanekuile 201 ja 203. Millist kohtade jaotust toonuks tegelikud häältearvud 1992-2003, kui kehtinuks eelnõus esitatud reegel?

302 SE + 202 puhul (modifitseeritud d'Hondt) olnuksid muudatused järgnevad. Tabelis on antud tegelikud kohad → muudatused säilitades 5 % künnis ja lõpuks → ilma künniseta.

	1992	1995	1999	2003
Suurimal erakonnal	29→33→33	41→49→48	28→31→31	28→32→32
Väikseimal üle 5% erakonnal	8→6→6	5→4→3	6→4→4	6→1→1
Erakonnad alla 5% ja sõltumatud	2→2→5	0→0→2	0→0→0	0→0→1
Hälve proportsionaalsusest (Gh %)	7,4→9,0	7,4→11,8	4,6→7,0	3,5→7,8

Pisierakondadele (alla 5 % hääli) ja sõltumatuile läinuks 1992. a. 5 kohta ja hiljem keskeltläbi 1 koht. Siin ja edasi sisalduvad 1992. a. arvudes ka Ettevõtjate Erakond ja Rohelised, kelle kaks esindajat pääsesid ka tegelikult parlamenti isikumandaatidega. NB! Tegelikkusega võrreldes oleks Gh% igal aastal tõusnud, ehkki vähem, kui künnise püsides. Gh% tõusnuks keskeltläbi tegelikult 5,7 %-lt 8,9 %-le.

Ettepanek 201 + 202 puhul (Sainte-Laguë) olnuksid muudatused järgnevad.

	1992	1995	1999	2003
Suurimal erakonnal	29→30→24	41→40→37	28→29→27	28→27→27
Väikseimal üle 5% erakonnal	8→5→6	5→4→4	6→6→6	6→6→7
Erakonnad alla 5% ja sõltumatud	2→2→11	0→0→6	0→0→2	0→0→1
Hälve proportsionaalsusest (Gh %)	7,4→4,6	7,4→5,1	4,6→3,6	3,5→2,0

Pisierakondadele (alla 5 % hääli) ja sõltumatuile läinuks 1992. a. 11 kohta ja hiljem keskeltläbi 3 kohta. Gh% langenuks keskeltläbi tegelikult 5,7 %-lt 3,8 %-le.

Ettepanek 203 + 202 puhul (lihtkvoot ja suurimad jäägid) olnuksid muudatused järgnevad.

	1992	1995	1999	2003
Suurimal erakonnal	29→25→23	41→36→34	28→27→26	28→27→26
Väikseimal üle 5% erakonnal	8→8→6	5→5→5	6→7→6	6→10→10
Erakonnad alla 5% ja sõltumatud	2→2→13	0→0→6	0→0→3	0→0→1
Hälve proportsionaalsusest (Gh %)	7,4→3,8	7,4→3,1	4,6→3,0	3,5→2,6

Pisierakondadele (alla 5 % hääli) ja sõltumatuile läinuks 1992. a. 13 kohta ja hiljem keskeltläbi 3,3 kohta. Gh% langenuks keskeltläbi tegelikult 5,7 %-lt 3,1 %-le.

Niisiis toonuks künnise kaotamine modifitseeritud d'Hondtiga ikkagi suurimate erakondade tugevnemist, Sainte-Laguë ja lihkvoodi ning suurimate jääkidega aga lisanud killustumist üsna piiratud määral, kui hääled jäänuks samaks. Kui palju lisahääli künnise kaotamine võiks tulevikus tuua pisierakondadele ja sõltumatuile, see oleneb poliitilisest kultuurist ja välja kujunenud harjumustest. Muud tegurid (hääletajate kogemus valimistel, erakondade organisatsiooniline tugevnemine, parlamendierakondade soosimine erakondade finantseerimisel) ilmselt tasakaalustaksid väikeüritajate teoreetiliselt paranevaid šansse.

Ettepanekud 207 ja 208 eeldavad, et üleriigilised kompensatsioonimandaadid jäävad, ja toovad sisse isiklike häälte miinimumi (0,1 või 0,15 lihtkvooti) nende saamiseks. Seega ei liigu nad ei lihtsuse ega „kodaniku hääle suurema kaalu poole”. Ka tõstavad nad tupiku riske.

Ettepanek 210 tähendab praeguse mandaatide jaotamise viisi juurde jäämist. Seega ei liigu ta ei lihtsuse ega „kodaniku hääle suurema kaalu poole”.

Allan Sikk

Rein Taagepera

Rein Toomla.

LISA A: Hüpeteetilised tulemused 1992-2003

Eeldused:

- Ringkonnad samad, mis valimistel tegelikult
- Häälte jaotumine ringkondades erakondade vahel sama
- 5% üleriigiline künnis + isikumandaadid (oluline 1992.)

- A: Muudatusettepanek 200.
B: Seaduseelnõu 302 SE I
C: Muudatusettepanek 201.
D: Muudatusettepanek 202-203.

1992	KOHTI					
	HÄÄLTE % Tegelikult		A: Sainte-Laguë kompensatsiooni-mandaadid	Kõik mandaadid ringkondades		
				B: mod. d'Hondt	C: Sainte-Laguë	D: Lihtkvoot ja jäägid
Isamaa	22,0	29	27	33	30	25
Kindel Kodu	13,6	17	17	18	17	17
Rahvarinne	12,2	15	15	15	16	15
Möödukad	9,7	12	12	10	13	13
ERSP	8,8	10	11	10	11	12
Kuningriiklased	7,1	8	9	7	7	8
Eesti Kodanik**	6,9	8	8	6	5	8
Rohelised***	2,6	1	1	1	1	1
EEE***	2,4	1	1	1	1	1
KOKKU	85,4*	101	101	101	101	100****

* Riigikogus esinduse saanud valimisnimekirjade poolt antud häälte osakaal.

** Eeldatud on, et ringkonnas nr. 11 oleks Eesti Kodaniku nimekirjas kandideerinuid piisavalt võidetud kohtade täitmiseks (tegelikult ainult kolm kandidaati).

*** isikumandaadid (kvoodiga).

**** Tartus ja Tartumaal oleks üks mandaat jäänud välja jagamata, kuna pole reeglilt puhuks, kui kõik kohtade jagamisel osalevad erakonnad on jääkide eest juba mandaadi saanud.

1995	KOHTI					
	HÄÄLTE % Tegelikult		A: Sainte-Laguë kompensatsiooni-mandaadid	Kõik mandaadid ringkondades		
				B: mod. d'Hondt	C: Sainte-Laguë	D: Lihtkvoot ja jäägid
KMÜ	32,2	41	37	49	40	36
Reformierakond	16,2	19	19	19	18	17
Keskerakond	14,2	16	16	15	16	15
Isamaa+ERSP	7,9	8	9	6	12	12
Möödukad	6,0	6	7	3	5	9
MKOE!	5,9	6	7	5	6	7
Parempoolsed	5,0	5	6	4	4	5
KOKKU	87,3*	101	101	101	101	101

* - Riigikogus esinduse saanud valimisnimekirjade poolt antud häälte osakaal.

1999	KOHTI					
	HÄÄLTE % Tegelikult		A: Sainte-Laguë kompensatsiooni-mandaadid	Kõik mandaadid ringkondades		
				B: mod. d'Hondt	C: Sainte-Laguë	D: Lihtkvoot ja jäägid
Keskerakond	23,4	28	26	31	29	27
Isamaaliit	16,1	18	18	19	17	17
Reformierakond	15,9	18	17	18	17	16
Möödukad	15,2	17	17	18	16	16
Koonderakond	7,6	7	8	5	7	9
EME	7,3	7	8	6	9	9
EÜRP	6,1	6	7	4	6	7
KOKKU	91,6*	101	101	101	101	101

* - Riigikogus esinduse saanud valimisnimekirjade poolt antud häälte osakaal.

2003	KOHTI					
	A: Sainte-Laguë kompensatsiooni-mandaadid			Kõik mandaadid ringkondades		
	HÄÄLTE %	Tegelikult		B: mod. d'Hondt	C: Sainte-Laguë	D: Lihtkvoot ja jäägid
Keskerakond	25,4	28	27	32	27	25
Res Publica	24,6	28	26	31	27	27
Reformierakond	17,7	19	19	20	19	18
Rahvaliid	13,0	13	14	13	13	13
Isamaaliit	7,3	7	8	4	8	8
Möödukad	7,0	6	7	1	7	10
KOKKU	95,0*	101	101	101	101	101

* - Riigikogus esinduse saanud valimisnimekirjade poolt antud häälte osakaal.

LISA B: Hüpoteetilised tulemused ilma kompensatsioonimandaatide ja riikliku künniseta

1992	ERAKOND	HÄÄLTE %	KOHTI		
			Tegelikult	Mod d'Hondt	Sainte-Laguë Lihtkvoot + jäägid
	Isamaa	22,0	29	33	24 23
	Kindel Kodu	13,6	17	17	17 17
	Rahvarinne	12,2	15	15	15 15
	Möödukad	9,7	12	10	13 12
	ERSP	8,8	10	9	8 9
	Kuningriiklased	7,1	8	6	7 6
	Eesti Kodanik*	6,9	8	6	6 6
	Pensionäride Liit	3,7		0	2 3
	Põllumeeste Kogu	2,9		1	1 2
	Rohelised	2,6	1	1	2 2
	EEE	2,4	1	1	2 2
	Vasakvõimalus	1,6		0	1 1
	Üksikkandidaadid**	4,3		2	3 3
	KOKKU	458247	101	101	101 101

* Eeldatud on, et ringkonnas nr. 11 oleks Eesti Kodaniku nimekirjas kandideerinuid piisavalt võidetud kohtade täitmiseks (tegelikult ainult kolm kandidaati).

** Häälte % kokku. Edukad oluks Väino Viilup, Ülo Uluots, Vello-Taivo Denks (viimane v.a. modif d'Hondt).

1995	ERAKOND	HÄÄLTE %	KOHTI		
			Tegelikult	Mod d'Hondt	Sainte-Laguë Lihtkvoot + jäägid
	KMÜ	32,2	41	48	37 34
	Reformierakond	16,2	19	19	17 17
	Keskerakond	14,2	16	15	16 15
	Isamaa ja ERSP	7,9	8	6	12 11
	Möödukad	6,0	6	3	4 6
	MKOE!	5,9	6	5	5 7
	Parempoolsed	5,0	5	3	4 5
	PE/EK	3,6		1	3 3
	TEE	2,6		1	1 1
	Õiglus	2,3		0	1 1
	ETRE	1,5		0	1 1
	KOKKU	540699	101	101	101 101

1999	ERAKOND	HÄÄLTE %	KOHTI		
			Tegelikult	Mod d'Hondt	Sainte-Laguë Lihtkvoot + jäägid
	Keskerakond	23,4	28	31	27 26
	Isamaaliit	16,1	18	19	17 17
	Reformierakond	15,9	18	18	17 16
	Möödukad	15,2	17	18	16 16
	Koonderakond	7,6	7	5	7 8
	EME	7,3	7	6	9 9
	EÜRP	6,1	6	4	6 6
	Kristlik Rahvapartei	2,4		0	0 0
	VEE	2,0		0	1 2
	Sinine Erakond	1,6		0	0 0
	Üksikkandidaadid*	1,5		0	1 1
	KOKKU	484239		101	101 101

* -- Häälte % kokku, valituks osutunuks Elmar Lepp.

2003		KOHTI			
ERAKOND	HÄÄLTE %	Tegelikult	Mod d'Hondt	Sainte-Laguë	Lihtkvoot + jäägid
Keskerakond	25,4	28	32	27	25
Res Publica	24,6	28	30	26	26
Reformierakond	17,7	19	20	19	18
Rahvaliid	13,0	13	13	13	13
Isamaaliit	7,3	7	4	8	8
Möödukad	7,0	6	1	7	10
EÜRP	2,2		1	1	1
KOKKU	494888		101	101	101